

УДК [373.3.015.31:17.022.1-044.352]:

376-056

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ
ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ДІТЕЙ
З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ**

Старший викладач, Іскра Л. В.

e-mail: liliaiskra70@gmail.com

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна, Рівне

У статті здійснено теоретичний аналіз наукових джерел, які висвітлюють різні аспекти формування толерантної культури в учнів початкових класів; уточнено поняття «толерантність», «організаційно-педагогічні умови», «діти з особливими освітніми потребами»; стаття присвячена огляду різних педагогічних підходів до визначення організаційно-педагогічних умов, що сприяють становленню гуманних взаємин між молодшими школярами та їхніми однолітками з обмеженими можливостями та формують толерантне ставлення до них. У ході проведеного дослідження визначено основні організаційно-педагогічні умови формування толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей-однолітків з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах.

Ключові слова: організаційно-педагогічні умови, діти з особливими освітніми потребами, толерантність, формування толерантності, толерантне освітнє середовище.

Старший преподаватель, Искра Л. В., Организационно-педагогические условия формирования толерантного отношения младших школьников к детям с особыми образовательными

потребностями / Ровненский государственный гуманитарный университет, Украина, Ровно

В статье осуществляется теоретический анализ научных источников, которые охватывают различные аспекты формирования толерантной культуры у учащихся начальных классов; уточняется понятие «терпимость», «организационно-педагогические условия», «дети с особыми образовательными потребностями»; статья посвящена обзору различных педагогических подходов к определению организационных и педагогических условий, способствующих формированию гуманных отношений между школьниками и их сверстниками с ограниченными возможностями и формируют толерантность по отношению к ним. В ходе исследования были определены основные организационно-педагогические условия формирования толерантного отношения учащихся начальной школы к сверстникам с особыми образовательными потребностями в инклюзивных классах.

Ключевые слова: организационно-педагогические условия, дети с особыми образовательными потребностями, толерантность, формирование толерантности, толерантная образовательная среда.

L. V. Iskra, Organizational and Educational conditions for the formation of a tolerant attitude of junior schoolchildren to children with special educational needs / Rivne State University of Humanities, Ukraine, Rivne

The article provides a theoretical analysis of scientific sources that cover various aspects of formation of tolerant culture among primary schoolchildren; clarified the concept of «tolerance», «organizational and pedagogical conditions», «children with special educational needs»; the

article is devoted to an overview of various pedagogical approaches to the definition of organizational and pedagogical conditions that contribute to the formation of humane relations between primary schoolchildren and their peers with disabilities and form a tolerant attitude towards them. In the course of the study, the main organizational and pedagogical conditions for the formation of a tolerant attitude of primary school students towards children with special educational needs in inclusive classes were determined.

Key words: organizational and pedagogical conditions, children with special needs, tolerance, formation of tolerance, tolerant educational environment.

Вступ. Формуючи інклюзивний учнівський колектив в освітньому навчальному закладі, слід звертати увагу на те, що основною проблемою стає розвиток толерантності у здорових дітей по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами.

Створення педагогічних умов, в якому діти можуть взаємодіяти, спілкуватися й розвиватися відповідно до своїх можливостей є метою соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності, що являється успішною інтеграцією їх у суспільство. Такими освітніми закладами, за визначенням «Школами для всіх» (Т. Бут, М. Ейнскоу, В. Засенко, А. Колупаєва, Дж. Леско, М. Малофєєв, Н. Назарова та ін.) є інклюзивні школи.

Одночасно одним із чинників, що гальмує інклюзію, визнається неготовність частини педагогів, здорових дітей та їхніх батьків взаємодіяти із дітьми, які мають особливі потреби. Основною ідеєю в інклюзивному підході є те, що не особистість має прилаштовуватися до суспільних, соціальних, економічних відносин, а навпаки – суспільство має створити належні умови для задоволення особливих

потреб кожної особистості. Тобто, створення організаційно-педагогічних умов толерантного освітнього середовища, в якому вчителі формують толерантне ставлення школярів до дітей з обмеженими можливостями і самі є прикладом толерантного ставлення.

Стан опрацювання проблематики. В багатьох роботах видатних педагогів минулого присутні педагогічні ідеї формування толерантної особистості (Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, С. Русова, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський та ін.). Реалізація ідей толерантності у сучасній науці втілені у педагогіці співробітництва (Ш. Амонашвілі, О. Ільїна, В. Шаталов та ін.), у педагогіці толерантності (Т. Арістова, М. Боритко, Г. Палаткіна, Ю. Тодорцева та ін) та у «педагогіці успіху», «педагогіці діалогу» (І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова та ін.).

Теоретичні засади виховання гуманістичних цінностей та формування професійної свідомості педагога знайшли висвітлення у дослідженнях Г. Балла, А. Духновича, В. Кан-Каліка, Я. Коменського, А. Макаренко, В. Семиченко, Є. Шиянова та ін.

У роботах окремих авторів В. Шаліна, І. Бежа, В. Калошина, В. Рахматшаєва, Л. Завірюхи педагогічний контекст феномена толерантності розглядається не тільки як характеристика індивідуальної свідомості, але й як особлива особистісна риса, що може бути в більшому або меншому ступені сформована відповідною педагогічною взаємодією. Відтак, слід відзначити, що «толерантність» не притаманна людині спочатку і може ніколи не з'явитися, якщо вона не буде спеціально вихована, сформована. А. Асмолов наголошує, що толерантності необхідно вчитись, досягаючи у власному розвитку мети розуміння й прийняття себе та інших [2, с. 39-64].

Мета даної статті – на основі теоретичного аналізу досліджень в галузі педагогіки толерантності та інклюзивної освіти визначити основні організаційно-педагогічні умови формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами в класах з інклюзивним навчанням.

Виклад основного матеріалу. Аналіз різних трактувань значення дав змогу узагальнити, що педагогічні умови – це умови від яких залежить результат; вимоги, які висуває одна сторона до іншої; домовленість між сторонами, що закріплена письмово; прийняте правило в будь-якій сфері діяльності. Тому умови – це стабільні обставини, які оточують об'єкт та задають характер впливу на нього. У сучасних педагогічних словниках немає чіткого визначення педагогічних умов, однак є достатньо словникових статей, які відображають зміст даної педагогічної категорії.

Поняття «організаційно-педагогічні умови» охоплює компоненти, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу, складниками якого є цілі навчання, методи, форми й засоби, а також взаємозалежна навчальна діяльність вчителя і учнів [8, с. 5].

Отже, організаційно-педагогічні умови повинні віддзеркалювати структуру готовності вчителів до діяльності в процесі виховання толерантності у молодших школярів в інклюзивних класах.

У міжнародних правових документах, державних законодавчо-нормативних актах соціального спрямування багатьох країн існує загальноновживаний термін – «Children with Special Needs». Це поняття застосовується до дітей-інвалідів, дітей із незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами та навіть обдарованих дітей. Відповідно до ширшого розуміння інклюзивної освіти та міжнародних документів, діти з особливими потребами – це особи до 18-ти років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі (діти з

порушеннями психофізичного розвитку, діти з інвалідністю, діти-біженці, працюючі діти, діти-мігранти, діти – представники національних меншин, діти – представники релігійних меншин, діти із сімей з низьким прожитковим мінімумом, безпритульні діти, діти-сироти, діти із захворюваннями СНІД/ВІЛ та інші) [12].

В українському законодавстві термін «діти з особливими освітніми потребами» використовується у вужчому розумінні інклюзивної освіти й охоплює дітей з порушеннями психофізичного розвитку та дітей з інвалідністю [4, с.11].

Рівні умови доступу до освіти в Україні створюються згідно зі ст. 3 Закону України «Про освіту», прийнятий у 1991 році [5]. Метою інклюзивної освіти — «зробити так, аби жоден із дітей з особливими освітніми потребами не відчував себе іншим, зайвим, небажаним. Тож організація інклюзивних класів і груп у закладах освіти є цінною як для дітей з особливими освітніми потребами та їхніх ровесників, так і для педагогів, батьків, керівників закладів освіти, зрештою для суспільства в цілому» [6].

У своїх дослідженнях А. Колупаєва наголошує, що само по собі спільне навчання здорових дітей і дітей «особливих» не розв'язує всіх проблем їхньої взаємодії – без відповідної педагогічної роботи сфера дитячих стосунків може залишатися деформованою, неповноцінною [7, с. 209]. Звідси слідує, що важливим в роботі педагогів є здатність до регулювання взаємин між дітьми. При цьому необхідно враховувати особливості розвитку дітей з психофізичними порушеннями.

Слід зазначити, що соціалізація дитини не може проходити сама по собі, вона проходить внаслідок спеціально організованого педагогічного процесу, який включає в себе зміст та методики, які мають відповідати меті й очікуваним результатам поведінки та

спілкування самої дитини з особливими освітніми потребами в соціальному оточенні своїх однолітків в інклюзивній групі.

Формування толерантності у дітей молодшого шкільного віку в умовах закладів освіти передбачає інтенсивну взаємодію двох суб'єктів взаємодії - особистості дитини шкільного віку та, в першу чергу, вчителя, який покликаний забезпечити належні умови для розвитку особистості дитини.

Поняття толерантності означає здатність людини співпрацювати, чути, цінувати, розуміти і поважати іншу думку та невороже її зустрічати.

Погоджуємося з М. Андреевою, яка обґрунтовує три позитивні аспекти якісної взаємодії між дітьми та однолітками з обмеженими фізичними можливостями. Перший аспект взаємодії полягає в тому, що діти-інваліди, спілкуючись з однолітками, отримують великий досвід взаємин з навколишнім середовищем, можливість розширити свій кругозір і соціалізуватися в суспільстві. Важливістю другого аспекту є те, що «здорові діти», спілкуючись з дітьми з інвалідністю стають гуманнішими, милосердними і терпимими один до одного, терпимо сприймають людські відмінності. Значення третього аспекту визначає, що суспільство не завжди толерантно, з розумінням ставиться до людей з фізичними обмеженнями. Основною причиною часто є недостатність інформації про людей з інвалідністю, та відсутність поведінкових моделей, як себе правильно поводити [1, с. 38 – 39].

Т. Єжова виділяє два способи побудови толерантного освітнього середовища. Перший полягає «в припиненні негативних реакцій одних дітей відносно інших». Другий спосіб полягає «у створенні необхідних умов для досягнення всіма учнями високого соціального статусу й усвідомлення соціальної значимості кожного з них». Та

визначає основні ознаки створення толерантного середовища: «*відкритість* для дітей, різних за соціальним статусом, станом здоров'я, зовнішнім виглядом; *стійкість* до внутрішніх змін та зовнішніх впливів; *гуманність*, яка передбачає співпрацю та діалог вчителя з учнями та їхніми батьками; *варіативність*, що дає можливість враховувати та задовольняти потреби кожного» [3, с. 66 – 71].

Освітнє середовище, в якому організаційно-педагогічні умови сприяють формуванню толерантної особистості, ми вважаємо *толерантним*, оскільки у педагогічній науці толерантність формується як певна риса особистості, яка виражається в готовності людини приймати інших такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на засадах взаємоповаги, взаєморозумінні, сприйнятті інших культур, здатності запобігати конфліктам або розв'язувати їх ненасильницькими методами (О. Асмолов, Н. Атаманчук, Л. Бернадська, І. Бех, Б. Гершунський, Т. Єжова, О. Сакалюк, О. Сараєва, Л. Хоружа, М. Черемський та ін.).

Явищем, зворотним до толерантності, є нетерпимість. Це неприйняття інших за те, що вони виглядають, думають і поведуться інакше. Толерантне чи інтолерантне ставлення, зокрема до людей з обмеженими фізичними можливостями, формується завдяки специфіці ідентичності. Основними формами прояву інтолерантності серед дітей є ображення, цькування, кепкування, глузування, зневаження, які виражаються в образливих словах, негативному ставленні та бажанні виділити недоліки інваліда, його несхожість на інших та негативні оцінки. Їх не приймають, сприймають як неповноцінних, наділяють негативними якостями. *Інтолерантним* середовищем можна вважати таке, де існує неприйняття іншого

тільки за те, що він виглядає, думає, діє інакше (Т. Єжова, О. Павлова, О. Ставицький).

Наступні прояви інтолерантності в інтегрованому дитячому середовищі виділяє Л. Шипіцина: 1) дитина прагне до однолітків, але однолітки її відкидають; 2) дитина прагне до однолітків, її не відкидають, але спілкування є формальним; 3) дитина відособлюється від однолітків, вони також не виявляють до неї інтересу; 4) дитина уникає контактів з однолітками, вони також уникають контактів з нею [11, с. 142].

Формування у майбутніх педагогів *професійної здатності* до міжособистісної толерантності висвітлені у дослідженнях науковців Г. Люльки, В. Ляпунової, А. Молчанової, Л. Чередник, що визначає критерії готовності педагогів до роботи з виховання толерантності у молодших школярів і виражається толерантним ставленням до дітей та установкою на особистісно-орієнтовану модель взаємодії з ними. Педагогічна толерантність розуміється як професійна здатність вчителя початкових класів встановлювати толерантні діалогічні відносини з суб'єктами освіти.

В той же час одним із чинників, що гальмує інклюзію, визнається неготовність частини педагогів, здорових дітей та їхніх батьків взаємодіяти із дітьми, які мають особливі потреби. З багаторічного педагогічного досвіду випливає, що ефективне формування толерантних якостей здійснює вчитель з високим інноваційним потенціалом. Давно відомо, що особистість формується особистістю, духовність – духовністю, а толерантність – толерантністю. Отже, вчитель має бути для учня взірцем у всьому. Педагог не може не звернути увагу на делікатні ситуації, які потребують уміння й такту не лише в інтересах учня-жертви, але і інтересах ініціаторів злих насмішок, а також учнів усього класу. Дії педагога мають бути

спрямовані на полегшення страждань жертви і повернення ініціаторів кепкувань на шлях примирення, бо діти, кепкуючи над іншими, в майбутньому стають дорослими, котрі схвалюють інтолерантність і несправедливість у своїх громадах. Головне в роботі педагогів – спрямованість змісту діяльності учнів, регулювання міжособистісних відносин, вміння сформулювати у дітей правильне ставлення до інклюзивного учня.

Нідерландська дослідниця Б. Рієрдон виділяє ознаки толерантного вчителя, зокрема: толерантний вчитель усвідомлює, що його сприймають як зразок для наслідування; він опановує та використовує відповідні навички для розвитку діалогу й мирного розв'язання конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем; забезпечує умови для спільної конструктивної активності учасників освітнього процесу; не заохочує агресивну поведінку та суперництво; сприяє залученню учнів і батьків до прийняття рішень і розробки програм спільної діяльності; вчить мислити критично й уміє цінувати позиції інших [10, с. 54-55].

Основним засобом реалізації виховання толерантності молодших школярів та однією з педагогічних умов є *інтерактивне педагогічне спілкування*. За визначенням А. Кузьмінського «Спілкування педагогічне – система органічної соціально-психологічної дії вчителя-вихователя і вихованця у всіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості» [9, с. 217]. Спілкування має неминущу цінність лише в тому випадку, якщо викличе потребу взаємного обміну думками, ідеями, сприяє прояву уваги і співчуття до людей.

Потрібно зазначити, що всі педагогічні засоби навчально-виховної роботи тією чи іншою мірою впливають на формування

толерантності в дітей. Формування толерантного ставлення школярів до дітей-однолітків з особливими освітніми потребами базується на *знанні педагогом індивідуальних особливостей дітей, досвіду взаємин між дітьми та їх проявами в поведінці*. Після вивчення й аналізу ситуації педагоги здійснюють пошук ефективних форм виховання в дітей толерантності, визначають конкретний зміст цієї роботи.

Важливим є *емоційна мудрість вчителя*, яка полягає в умінні розуміти та ефективно керувати не тільки власними емоціями, але й емоціями оточення як у професійному, так і в особистому житті. Наразі відзначається тенденція до зниження коефіцієнту емоційної мудрості від покоління до покоління. Тому дуже важливо, щоб педагоги засвоїли навички осягнення емоцій, адекватно і своєчасно застосовуючи їх у вихованні. Осягнення емоцій передбачає наявність таких чинників як самопізнання, турбота про інших, особиста ефективність. Відсутність же в учнів належного емоційного стану зазвичай зумовлює появу в них комунікативних труднощів. Ці проблеми зникають, якщо вчитель поліпшив настрій учнів.

Найбільш сприятливою для формування толерантних міжособистісних стосунків у дитячому колективі інклюзивного класу є *колективна творча діяльність дітей*, з соціально та особистісно значущим змістом, коли розширюються її межі людей, однолітків. Для цього можуть бути використані всі види навчальної й позаурочної роботи, зміст яких націлений на формування моральних взаємин між людьми. Ефективність спільної діяльності дітей як засобу формування толерантності підвищується, якщо вони усвідомлюють її мету й знаходять у ній особистісний зміст; здійснюється спільне планування, організація й підведення підсумків діяльності, а також реалізується педагогічно доцільний розподіл ролей і функцій між

дітьми й педагогом; створюються ситуації вільного вибору дітьми видів і способів діяльності; кожний учасник може реалізувати себе, домогтися успіху й у той же час виявити турботу про інших, зробити реальний внесок у спільну справу. Виховний потенціал спільної діяльності зростає, якщо вона носить творчий характер (Ю. Азаров, Р. Вайнола, І. Зязюн, Л. Лузіна, Н. Ничкало, С. Сисоева та ін.). *Колективна творча діяльність* сприяє формуванню толерантності, якщо діти при цьому набувають досвід гуманної партнерської взаємодії з педагогом та між собою. Для того, щоб забезпечити психологічну захищеність дитини, успішність її взаємин з іншими, педагог має створювати спеціальні ситуації, що дають дітям можливість здійснювати взаємодопомогу, приймати самостійні рішення, висловлювати власні судження та водночас поважно ставитися до думки інших. Діти, які надають допомогу дітям з особливими освітніми потребами мають змогу навчатися та виховуватися за принципом «рівний-рівному». Такий спосіб взаємодії допомагає здоровим дітям підвищити самооцінку, відчути свою корисність для суспільства, навчитися товаришувати по справжньому.

Окремої уваги в інклюзивній освіті вимагає *групове навчання* (Л. Даниленко, І. Демченко, А. Колупаєва, Н. Ткачова). З самого початку необхідно культивувати в класі повагу до однолітків, аби діти розуміли, що вони принципово не відрізняються від однокласників в плані командної роботи на результат. Постійна робота в команді заради спільної мети допомагає дітям реалізовувати себе та водночас ігнорувати відмінності між собою. Вчитель має створити середовище, в якому вони відчуватимуть підтримку, свою цінність, а також важливість власної ролі у процесі навчання. Ролі мають бути значущими та періодично змінюватись, – кожен учень, час від часу, повинен бути лідером групи.

Т. Єжова, А. Колупаєва, Н. Софій, О. Онопрієнко, Ю. Найда наголошують про важливість співпраці та діалозі вчителя з *учнями та їхніми батьками*, що базуються на гуманності у період становлення нової, поки що нетрадиційної як для школи, так і для суспільства в цілому, соціальної ситуації, в яку включаються звичайні учні й учні з особливостями психофізичного розвитку, батьки різних категорій дітей, а також педагоги. Аналізуючи певний досвід засвідчують, що така ситуація не завжди спонукає до співробітництва, до співчуття і співпереживання та дають рекомендації щодо цілеспрямованої педагогічної роботи з вибудовування толерантних взаємин між всіма учасниками освітнього процесу.

Толерантність, як і будь-яку іншу якість, у дитини набагато легше сформуванати, якщо союзниками педагогів у даному питанні є її батьки. За свідченням педагогів-практиків, негативне ставлення до появи в класі дитини з особливими потребами висловлюють до 60-ти відсотків батьків здорових дітей. Тому з батьками здорових учнів необхідно проводити цілеспрямовану роботу, роз'яснювати їм важливість виховання в дітей толерантності й культури міжособистісного спілкування. При цьому сам педагог має бути прикладом толерантного й поважного ставлення до інших, показувати позитивний зразок гуманної взаємодії з родиною.

Виховувати толерантність у родині – значить прищеплювати повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, різних форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності.

В контексті нашого дослідження найбільш ефективними виділяємо *організаційно-педагогічні умови*, що сприяють становленню гуманних взаємин між молодшими школярами та їхніми однолітками з особливими потребами та сприяють формуванню

толерантного ставлення до них: створення у навчальному закладі толерантного освітнього простору; цілеспрямоване та активне використання змісту освітніх галузей та форм організації навчально-виховного процесу для формування в молодших школярів еталонів толерантного ставлення до оточуючих; використання варіативних методів навчання і виховання, які активізують розвиток толерантності учнів; підготовка вчителів та батьків до виховання толерантності молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування; залучення учнів та їх батьків до програм їх спільної діяльності, в ході якої школярі вчаться мислити критично і цінувати позиції інших.

Висновки. Аналіз усього вищезазначеного матеріалу, дає змогу дійти до певних логічних висновків та стверджувати, що формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей-однолітків з особливими освітніми потребами потребує включення у освітній процес умов, адекватних їх віковим та індивідуальним особливостям, що виражається, в першу чергу, в готовності вчителя до безоцінного прийняття дитини, яке ґрунтується на довірі, емпатії, відкритості у взаєминах з нею. Крім того, взаємини у дитячому колективі мають бути організовані на засадах взаємодопомоги, довіри, доброзичливого й відкритого спілкування. В умовах інклюзивної освіти найважливішим є те, що діти, батьки, педагоги вчаться сприймати кожного таким, яким він є насправді.

На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури проаналізовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження, на підставі чого уточнено сутність і зміст поняття «організаційно-педагогічні умови» як компонента педагогічної системи, який відображає сукупність можливостей навчального й матеріально просторового середовища, впливає на особистісно-

дієвий аспект цієї системи; «діти з особливими освітніми потребами», що у розумінні інклюзивної освіти охоплює дітей з порушеннями психофізичного розвитку і дітей з інвалідністю; та поняття «толерантності» як одного із засобів зняття конфліктів і розвитку форм співіснування, взаємодії в людському суспільстві.

Організаційно-педагогічними умовами створення толерантного освітнього середовища в інклюзивних класах можна вважати формування таких взаємин між учасниками освітнього процесу, що забезпечують соціалізацію дітей через включення їх у різноманітні культурні й соціальні практики в процесі навчальної й позаурочної діяльності, при цьому кожен учасник освітнього процесу має можливість бути успішним, а його внесок визнається важливим і значимим для всіх.

Результати дослідження дозволяють виділити основні організаційно-педагогічні умови формування толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами, що включають в себе: створення у навчальному закладі толерантного освітнього простору; цілеспрямоване та активне використання змісту освітніх галузей та форм організації навчально-виховного процесу для формування в молодших школярів еталонів толерантного ставлення до оточуючих; використання варіативних методів навчання і виховання, які активізують розвиток толерантності учнів; підготовка вчителів та батьків до виховання толерантності молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування; залучення учнів та їх батьків до програм їх спільної діяльності, в ході якої школярі вчаться мислити критично і цінувати позиції інших.

Це свідчить про необхідність проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, психолого-педагогічної та медико-соціальної просвіти усього населення, а також проведення системної роботи з

батьками здорових дітей та педагогічним персоналом закладів загальної середньої освіти, спрямованої на зміну у всіх учасників освітнього процесу негативних соціальних установок, стереотипів щодо дітей із психофізичними порушеннями, формування толерантного ставлення до таких дітей і гармонізацію стосунків в учнівському колективі. Саме позитивне ставлення, розуміння та прийняття всіма учасниками навчально-виховного процесу таких дітей активно впливає на їхній розумовий, емоційний та соціальний розвиток.

Перспективи подальших досліджень. Система інклюзивної освіти – це система нового типу, характерна для нового століття і створена за його потребою та вимогою. Вважаємо, що проблеми методичного забезпечення організації цілеспрямованої виховної роботи в закладах інклюзивної освіти на основі толерантного підходу та проблема формування взаємин учасників освітнього процесу у освітніх закладах, в яких створені інклюзивні класи потребує подальших досліджень.

Література:

1. Андреева М. О. (2013). Формування толерантності учнів початкової школи у інклюзивному навчальному закладі. Проблеми сучасної педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія*: зб. наук. пр. Крим. гуманіт. ун-т. Ялта: РВВ КГУ. Вип. 39(2). С. 36 – 41.
2. Асмолов А. Г. (2000). Толерантность: от утопии – к реальности. *На пути к толерантному сознанию*. М. Смысл. 255 с.
3. Єжова Т. Є. (2012). Організаційно-педагогічні умови створення толерантного освітнього середовища інклюзивної школи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*:

збірник наукових праць. Київ. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. № 9 (11). С. 66 – 71.

4. Заєркова Н. В., Трейтяк А. О. (2016). *Інклюзивна освіта від А до Я: порадник для педагогів і батьків*. Укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. К. 68 с.

5. Про освіту: Закон УРСР від 23.05.1991 р. № 1060-XII. *Відомості Верховної Ради*, (1991). № 34, С. 45 – 48.

6. Інклюзивна освіта в початкових класах НУШ. Вилучено з <https://www.pedrada.com.ua/article/2593-nklyuzivna-osvta-v-pochatkovy-shkol-nush/>*Inkliuzivna osvita v pochatkovykh klasah NUSH*.

7. Колупаєва А. А. (2009). *Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія*. К. Самміт-Книга. 272 с.

8. Костюк Г. С. (1989). *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості*: Текст. за ред. Л. М. Проколієнко; упоряд. і авт. комент. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл та ін. К. Рад. школа, 1989. 609 с.

9. Кузмінський А. І. (2006). *Педагогіка у запитаннях і відповідях: навчальний посібник для вузів*. Київ. Знання. 311 с.

10. Риєрдон Б. Э. (1996). *Толерантность – дорога к миру*. М. Бонфи. 304 с.

11. Шипицына Л. М. (2009). *Ребенок с нарушенным слухом в семье и обществе*. СПб. Речь. 201 с.

12. National Council for Special Education Children with Special Educational Needs. URL:

<https://ncse.ie/wpcontent/uploads/2014/10/ChildrenWithSpecialEdNeeds1.pdf>

References:

1. Andreieva M. O. (2013). *Formuvannia tolerantnosti uchniv pochatkovoii shkoly u inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi*. [Formation of

tolerance of primary school students in an inclusive educational institution] *Problemy suchasnoi pedagogichnoi osvity. Pedagogika i psykhologiia* [Problems of modern pedagogical education. Pedagogy and Psychology]: zb. nauk. pr. Krym. humanit. un-t. Ialta. RVV KGU. Vyp. 39(2). S. 36 – 41. [Yalta].

2. Asmolov A. G. (2000). *Tolerantnost: ot utopii – k realnosti* [Tolerance: from utopia to reality]. Na puti k tolerantnomu soznaniu [On the road to a tolerant consciousness]. M. Smysl. 255 s. [Moscow].

3. Iezhova T. E. (2012). Organizaciino-pedagogichni umovy stvorennia tolerantного osvitniogo seredovyscha inkliuzyvnoi shkoly. [Organizational and pedagogical conditions for creating a tolerant educational environment of an inclusive school.] *Aktualni problemy navchahhia ta vyhovannia liudei z osoblyvymi potrebamy: zbirnyk naukovykh prac.* [Actual problems of training and education of people with special needs: a collection of scientific works.] Kyiiv. Nacionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskogo [National Library of Ukraine n.of V. I. Vernadskogo]. № 9 (11). S. 66 – 71. [Kiev].

4. Zaierkova N. V., Treitiak A. O. (2016). *Inkliuzyvna osvita vid A do IA: poradnyk dlia pedagogiv i batkiv* [Inclusive education from A to I: counselor for educators and parents]. Ukladachi [Compilers] N. V. Zaierkova, A. O. Treitiak. K. 68 s. [Kiev].

5. *Pro osvitu*: [About education] Zakon URSR vid 23.05.1991.r. № 1060-XII. Vidomosti Verhovnoiii Rady (1991), № 34, S. 45 – 48.

6. Inkliuzyvna osvita v pochatkovykh klasah NUSH. [Inclusive education in primary shool NUSH] Vylucheno z <https://www.pedrada.com.ua/article/2593-nklyuzivna-osvta-v-pochatkovy-shkol-nush/>

7. Kolupaieva A. A. (2009). *Inklyuzyvna osvita: realiii ta perspektyvy* [Inclusive education: realities and prospects]: monografiia.[Monograph]. K. Sammit-Kniga. 272 s.
8. Kostyuk G. S. (1989). *Navchalno-vyhovnyi process i psyhichnyi rozvytok osobystosti* [Educational process and mental development of the individual]: Tekst [Text] / za red. [redaction] L. M. Prokoliienko; uporiad. [compiler] i avt. koment [author of comment]. V. V. Andriievskia, G. O. Ball ta in. K. Rad. Shkola [Soviet school]. 609 s. [Kiev].
9. Kuzminskii A. I. (2006). *Pedagogika u zapitanniah i vidpovidiah: navchalnyi posibnyk dlia vuziv* [Pedagogy in Q&A: a study guide for universities]. Kyiv. Znannia. 311 s. [Kiev].
10. Rierdon B. E. (1996). *Tolerantnost – doroga k miru*. [Tolerance is the road to peace]. M. Bonfi. 304 s. [Moskow].
11. Shypicya L. M. (2009). *Rebionok s narushennym sluhom v siemie i obshchestvie*. [A child with a disturbed hearing in the family and society]. SPb: Riech. 201 s. [Saint Petersburg].
12. National Council for Special Education Children with Special Educational Needs. URL: <https://ncse.ie/wp-content/uploads/2014/10/ChildrenWithSpecialEdNeeds1.pdf>